

Tűz van, emberek

1968 – Magyarországról

Negyven évvel ezelőtt ért véget a prágai tavasz. A történelem egyik forradalmas szép évada. A szovjetekkel, a lengyelekkel, a keletnémetekkel együtt mi, magyarok is részt vettünk az eltaposásában. Azt kérde tőlem a Heti Válasz egyik szerkesztője, hogyan emlékszem én ezekre a napokra. Kuszán és szégyenkezve.

Csoóri Sándor | kultura@hetivalasz.hu

1968. augusztus 21-én reggel fél nyolckor a Gellért Szálló eszpressz-szójába siettem, mert ott volt az én „dolgozószobám”, a leghátsó részben, az ablak mellett. Ha lett volna tágas otthonom, íróasztallal és könyvespolcokkal berendezve, és nem csak egy albérletem a Toldi mozi fölött, sose választok egy eszpresszósarkot magamnak.

A Belvárosi Kávéház előtt ballagtam, amikor valaki megveregette a vállamat.

– Mit szólsz ahhoz, hogy bevonultunk?

A filmgyár egyik főnöke volt, elég rangos ember, de most nem a rangjára figyeltem, hanem a zavarodottságára.

– Nem is tudod?

– Mit kéne tudnom?

– Hogy bevonultunk Csehszlovákiába.

– Én nem vonultam be sehova, s úgy látom, te sem! – próbáltam távol tartani magamtól a fölfoghatatlan hírt. S akaratom ellenére egy gyerekkori rémület támadt föl bennem. Két ember fut az Új utcán és azt kiabálják torkuk szakadtából: – Tűz van, emberek! Lángiéknél égnek a kazlak!

El se köszöntem az ismerősömtől, és máris rohantam Tornai Jóskaékhoz a Veres Pálné utcába, hátha ők többet tudnak, mint a filmgyári ismerősöm. Azt tudtam meg, hogy egyedül csak a románok mertek kibújni a szovjetek hadparancsa alól.

Egyedül csak a románok mertek kibújni a szovjetek hadparancsa alól! Ők hősiesen ülnek a fenekükön, és dörszölik a tenyerüket.

Arra kértem Jósát, aki legközelebb állt hozzám, hogy szóljunk Gyurkó Lacinak, jöjjön el ő is a Gellért presszóba, és találjunk ki valamit.

Azt sütöttük ki Jóskaival, hogy amíg nem érkezik meg Gyurkó Laci, addig

» Csoóri Sándor Illyés Gyuláéknál

én fölhívom Darvas Józsefet, az Írószövetség elnökét, aki a szociográfiai írásaim alapján kedvelt engem, és mindenáron regényírót szeretett volna belőlem faragni.

A szálló telefonfülkéjéből hívtam föl, és arra kértem, hívjon össze húsz magyar író a nehézsúlyúak közül, és ez a húsz író tudassa a világgal, hogy van egy másik Magyarország is, amelyik nem vonult be Csehszlovákiába, mert a prágai tavaszt az 1956-os magyar események szelidebb és kicsiszoltabb folytatásának tekinti.

Darvas csak annyit mondott:

– Értelek, de ez bonyolultabb ügy, mint ahogy gondoljátok. Ma hétfő van, gyere be szerdán, majd megtárgyaljuk!

– Kedves József, az késő! A tüzet azonnal el kell oltani! A veszedelemnek nincs logikája!

Darvas még egyszer megismételte:

– Gyere be szerdán!

Úgy viselkedett, mint aki tudja, hogy minden mondatát lehallgatják.

Megjött Gyurkó László is.

– Most mit csináljunk?

– Hívd föl Illyést! – mondta Laci, hátha okosabbak leszünk. Egyik ismerősömnek jó kapcsolata van az olasz kommunista pártlap, a L'Unita tudósítójával. Egy húszsoros tiltakozás bevezetésnek elég is lenne. A lap velünk értene egyet.

Hívom Illyést, először, másodszor, harmadszor. A nem-tudom-milyen bácsitól arról értesülök, hogy lent van Tihanyban, miként nyaranta mindig.

Most mi legyen? Csalódottak vagyunk mind a hárman. Tornai Jóska Veres Pétert javasolja. Minden bizonynyal az olasz kommunista párt lapja neki is védelmet jelentene. Fölhívom őt is, hogy sürgős ügyben szeretnénk vele beszélni.

– Jöhettek, itt vagyok a Gárdonyi Géza utcában.

Kisiettünk a Gellérten szembeni taxiállomáshoz. Parázs a talpunk alatt, de taxi nem jön. Ránk van óriás betűkkel írva az idegesség. Egy kopott autó áll meg előttünk, s kiszól egy fiatalember:

– Nem segíthetek maguknak? Csak nincs valami baj?

- Baj az van, torkig. A Gárdonyi Géza utcába kellene eljutnunk.

- Szálljanak be, de ne ijedjenek meg, a hátsó ülésre csak a baloldali ajtón lehet beszállni, mert a jobboldalit reggel drótoztam meg.

Beszállunk. Elmondjuk a fiatalembernek, milyen ügyben rohangálunk. Ő azonban még nem tud semmiről.

Megérkezünk, előveszem a pénztárcám, hogy a „taxiköltséget” kifizessem.

A rokkant autó gazdája elpirul, s azt mondja:

- Tegyenek inkább énhelyettem is valamit.

Meghökkenünk. Az ilyen mondatok hiányoznak a nyelvhasználatunkból. De mielőtt becsengtünk volna Péter bácsihoz, mindhármunkból fölszakadt a nevetés. Hát a mi csodáink ilyenek: egy összedrótozott autóval száguldunk a becsület és az igazság felé.

Bent Péter bácsi dolgozószobájában elmondjuk jövetelünk célját. Az erkölcsi tiltakozás erejét, az Unitát; s azt, hogy nemrég a csehszlovákiai Irodalmi Újságban példamutató vértanúnak nevezték Nagy Imrét, az 1956-os magyar forradalmat pedig Közép-Európa megváltásának. És beszéltünk a *Két-ezer szó* című kiáltványról, amely most újra időszerűvé vált. Erről a Szabad Európa Rádió előadásából elég sokat tudott a senkihez sem hasonlítható Nagyszerű Öreg.

Hosszú csönd után azt mondja Péter bácsi:

- Hogyan nyilatkozzam és hogyan tiltakozzam húsz sorban, amikor külföldön senki se ismeri a nevemet?

- A nyilatkozat elterjedése után, öt perc múlva már százazrek ismernék Veres Péter nevét - szóltam közbe.

- Jó, jó, jó, de azt se felejtsetek el, hogy Magyarország fölé két égbolt borul. Az egyik a nagyvilágé, a másik a hazánké. S nekünk egyszerre kell mind a kettőre figyelni. Álszert volnék, ha azt állítanám, hogy nem figyelnek rám néha-néha fontos ügyekben. Figyelnek. De ha én most átugrom a kerítést, elveszithetek mindent, és kicsi jót se csinálhatok többé. Nem a félelem húz vissza, hanem az aggodalom. A régi kisanant népei akkor is gyűlölnének minket, ha kipucolnánk a csizmájukat vagy a bakancsukat. Ha egyszer is elismernék, hogy a hozzájuk került magyarokkal miket műveltek öt évtized alatt, nem kételkednék a közeledésükben, de így csak a csalódásunk szaporodna.

Péter bácsi kikísért bennünket az utcára, s annyit mondott csak: - Köszönöm, fiúk, hogy megtiszteltek... Életemben először láttam elfátyolosodni a szemét.

*

Úgy emlékszem, hogy Illyés Gyula augusztus 25-én fogadott minket: Kósa Feri japán feleségét, és Sára Sándorét, Szegeődi Erikát, a színésznőt, Gyurkó Lászlót és engem.

A maga sziporkázó, szellemes eszjárása szerint kezdte, mint mindig:

- Ha nem csalódom, önök most azért jöttek hozzám, hogy üzenjek hadat a Szovjetuniónak.

- Igen, azért! - válaszoltam. - Erika táskájában van az alaposan kidolgozott haditerv.

- Akkor térjünk a tárgyra!

Elmondtam fölsült próbálkozásunkat az Írószövetséggel, Darvassal, Veres Péterrel. Valójában nekünk kellett volna tiltakoznunk legelőször Csehszlovákia lerohanása miatt, mert a prágai tavasz 1956 folytatása volt, és a térség-

azt is a tudomásotokra hozni, hogy 1956 véres letiprása után két vagon gumibotot küldtek ajándékba a magyar karhatalmistáknak. Két vagon gumibotot.

- A szolidaritás ilyen helyzetekben lelki meglepetést is okozhat - veti közbe Gyurkó Laci.

- Nem vitatom - mondja Illyés. - De az én számlámat már megbocsáthatatlan kifakadások terhelik. 1966 novemberében a New York-i PEN-tanácskozások befejezése után az egyetem aulájában egy európai küldöttség két tagja hívott meg a nagykövetségükön tartandó fogadásra. Bármilyen kínos volt is, azt mondtam nekik: „Egy olyan ország ünnepségre, ahol a magyarokkal milliószámra úgy bánnak, mintha alacsonyabbrendű emberek volnának, magyar ember nem teheti be a lábát.”

A kínosan kimondott mondat, lapangva, de minden körülöttünk lévő országban elterjedt. Akkoriban ez szentségtörésnek számított.

*

Ekkortájt én már valami keveset tudtam az erdélyi, a felvidéki, a délvideki magyar kisebbség helyzetéről. De ez a „valami” gyászosan kevés volt. 1967-ben egy olyan esély kínálkozott, amelybe regényesen belekapaszkodtam, és azt reméltem, ha sikerül végigcsinálnom, a kisebbségi ügyek napszámosa és szegénylegénye leszek.

Máris mondom az ideillő történetet.

Az 1967-es évben nemzetközi költőtálalkozót rendezett Magyarország Balatonfüreden. Nyugat-Európa, Közép-Európa és a szovjet világ jeles költői jöttek el erre a találkozóra. Ctibor Štitnický szlovák költőbarátom is eljött. Ő fordította le Madách nagy művét, Az ember tragédiáját, Radnóti néhány megrendítő versét, és a nemzedékem versei közül is lefordított elég sokat. Štitnický édesanyja magyar volt, s így a fia is tökéletesen tudott magyarul, ráadásul palócos tájszólással. Öröm volt hallgatni.

Ebédelni egy asztalhoz ültünk le, s arról érdeklődött, mi újság a mai magyar irodalomban, s arról is, hogy mostanában verset írok-e vagy prózát, mivel azt is olvasott tőlem.

- Ess hanyatt, barátom! - mondtam neki. - Nemrég egy forgatókönyvet írtam Kósa Ferenc rendező barátommal együtt, aki a Tízezer nap című filmünket rendezte.

»

Nemrég a csehszlovákiai Irodalmi Újságban példamutató vértanúnak nevezték Nagy Imrét, az 1956-os magyar forradalmat pedig Közép-Európa megváltásának.

ben ilyesmi még nem történt soha. Sok mindent tudunk Trianonról, a felvidéki magyarság helyzetéről, de katartikus helyzetben a megsértett nép, illetve népek meghálálhatják az erkölcsi segítséget. Összebeszélés nélkül ugyanarra készültünk, mint a Korcsula szigetén tanácskozó kis magyar filozófuscsoport: Heller Ágnes, Tordai Zádor, Márkus György, Vajda Mihály és még egy társuk. Jól tudom, hogy a nemzetközi tanácskozás és a nemzetközi lapok segítségével az efféle tiltakozást jóval könnyebb megszervezni, mint itthon, de ha nehezebb, akkor is meg kell csinálnunk.

- Megértelek benneteket, de én súlyosabb múltat cipelek, mint ti. Engem, amikor azért mentem Csehszlovákiába, hogy a kitűnő költővel, Nezvallal találkozzam, porig aláztak. Rám szóltak: ne beszéljek magyarul. És szeretném még

» Sára Sándorral és Kósa Ferencsel filmforgatáson

- » - Te filmet? És miről?
- Dózsa Györgyről, az első nagy lázadóról.
- Szeretném elolvasni.
Mánap elvittem, Ctibor éjszaka el is olvasta a filmnovellát, és elragadtatással beszélt róla.
- Mit szólnátok ahhoz, ha magyar-szlovák koprodukcióban készítenénk el a filmet?
- Tréfálsz velem?
- Dehogy tréfálok. Isten az atyám, ahogy a palócok mondják.
- Mi közöd neked a filmekhez?
- Annyi, hogy a csehszlovákiai filmgyártás szlovák főigazgatója vagyok.
- A remek cseh filmek mellé remek szlovák filmeket is akartok csinálni?
- Előbb-utóbb!
- Ezt is értem, de akkor miért nem a csehekkel szövetkeztek?
- Azért, mert most jobban utáljuk a cseheket, mint titeket.

Jót neveltünk a kertelés nélküli valómán.

Elmondtam ezt Illyésnek is, abban reménykedve, hátha megérzi, hogy nekünk, a civil Magyarország szószólóinak minden drámai esemény örvényében ott kell lennünk, mert az örvények mélységét mi ismerjük a legjobban.

Illyéstől fölszabadultabban, de üres kézzel jöttünk haza Budapestre. A Luxor kávéház előtt összetalálkoztam **Eörsi Pistával**, s rögtön lerohantam, hogy az Unitának szánt húszsornyi tiltakozásunkat ő írassa alá Lukács Györggyel. Délután két óra felé járt az idő, s Pista

azt mondta első hökkenetében, hogy Lukács György ilyenkor alszik.

- Most az egyszer fölébresztheted - veregettem meg Pista jobb karját.

- Igazad van, máskor meg a történelem szokott aludni. Jó, megyek és beszélék az Öreggel.

Eörsi azzal a hírrrel jött vissza, hogy Lukács György írt már Kádárnak egy hétoldalas levelet, amelyben rossz lépésnek tartja Magyarország bevonulását Csehszlovákiába.

Kádár megpróbálta megértetni Dubčekkel, hogy azokkal ott, Keleten nem lehet egyezkedni.

Eközben Gyurkó László pedig Aczél Györgyhez szaladt föl, hogy közölje vele: ha néhány magyarországi értelmiségi elítéli a bevonulást, hasznára válhat Magyarországnak.

Aczél rémülten fogadta Lacit, és még egy államtitkot is elárult neki. Nem olyan régen járt Dubček Magyarországon, akit levittek Kádárék a Balatonhoz, Siófokra. S az első délután, jó messzire a parttól, négyen ballagtak be a vízbe, Dubček, Kádár, Aczél s egy tolmács. Kádár megpróbálta megértetni Dubčekkel, hogy azokkal ott, Keleten nem lehet egyezkedni. Kádár nyersen beszélt a víz közepén, hisz nincsen

olyan ügynök-lángelme, aki le tudná hallgatni őket. Ott szóba jött már a bevonulás is. Dubček nem válaszolt egy árva szót sem nekik, de egyszer csak kiúszott közülük, jelezve, hogy nem ért egyet velük. Ezzel vége lett a titkos megbeszélésnek.

A késői jólérsütségek után egy miliméternyivel se jutottunk közelebb az elképzelésünkhöz.

*

Megtörtént, aminek meg kellett történnie.

*

Két héttel később, amikor már „óvatosan” színre lépett a diplomácia, és Dubček is hazatért a Szovjetunióból, nagyon szerettem volna szót váltani Štítinckývel. Telefonon hívtam, de röviden és gorombán annyit mondott csak, hogy a megszálló ország képviselőivel nem vagyok hajlandó szóba állni.

És letette a kagylót.

Egyszerűen megsemmisültem. Osztoznom kellett az országot vezető politikusok bűneiben. Legalább a becsületünk csücskét tudtuk volna csak megmutatni a *korcsulataik* kis társaságával együtt.

*

Csend és önemésztés heteken át. A kudarc szégyenfoltjai az arcunkon.

De mégis történt valami.

Aczél György a Tudományos Akadémián politikai előadást tartott, amelynek a vezér-mondanivalója az volt, hogy a magyar értelmiség önmagához méltóan viselkedett a csehszlovákiai események idején. Idehaza csak a zavaros fejű fiatalok igyekeztek tüzeket gyújtogatni itt-ott, mint például Csoóri.

Másfél hét múlva telefonon kerestek Pozsonyból. Ctibor Štítincký volt a drót másik végén.

Minden bevezető nélkül azt kérdezte:

- Igaz az, amit Aczél György mondott rólad az Akadémián?

Zavartan hebegtem valamit.

- Mert ha igaz, már most megkötjük a szerződést.

Valóban meg is kötöttük. Később a románok is jelentkeztek, hogy ők is szeretnének részt venni a közös munkában. Nekünk egy kikötésünk volt csak. Az, hogy a filmet Erdélyben forgathassuk le, elvégre Dózsa György Székelyföld szülöttje.

Ez az én emlékem a prágai tavaszról. ■